חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

ענף ב: חיוב נכד בכבוד סבו

ידידי הר"ר אברהם וואלקין, סיפר לי על מעשה שהיה: סבא של אחד מידידיו אירח את נכדיו וקנה להם סופגניות באחת מסניפי רשת החנויות 'דאנקן דונטס' (Dunkin' Donuts) בפארקווי, ניו יורק (Far Rockaway, New York), שבמוצריה לא מקפידים על 'חלב ישראל'. לאחר תקופה, כשהלך בסמוך לחנות זו, ילדיו ביקשו ממנו שיקנה להם סופגניות חלביות "כמו שסבא קנה לנו".

בשעת מעשה התעורר לו הספק, האם עליו לומר לילדיו שהוא מחמיר לאכול רק 'חלב ישראל' ואינו קונה בחנויות 'דאנקן דונטס', כדי לחנכם בהקפדה על אכילת ושתיית 'חלב ישראל' בלבד. או שעליו להימנע מלומר זאת, כדי לא לפגוע בכבוד אביו.

לאחר מכן, התעורר ספק נוסף, האם על הבן למנוע מילדיו לבקר בבית אביו-סבם שאינו מקפיד על הידורי כשרות כבנו, מחשש שהסב או הסבתא יאכילו את נכדיהם במאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות.

התשובות לשאלות אלו, ינתנו בהקדם בירור דברי הפוסקים בנדון איסור שתיית ואכילת 'חלב נכרי' ו'אבקת חלב נכרי' בזמנינו, ובגדרי מצות כיבוד ומורא אב ואם.

דיני חלב נכרי בזמן הזה

א. במסכת עבודה זרה נאמר במשנה (פ"ב מ"ו) "חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, אסור", מגזירת חכמים, מחשש שמא עירב בו חלב בהמה טמאה. ועוד אמרו במשנה (שם משנה ז) "ואלו מותרים באכילה, חלב שחלבו עכו"ם **וישראל רואהו**". והגמרא (עבודה זרה לט, ב) מעמידה זאת שמדובר באופן שיש חלב טמא בעדרו של העכו"ם, ואף על פי כן אין לחשוש, כי העכו"ם "מירתת" [מפחד] מהישראל, ולכן אינו מערב חלב טמא. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' קטו סע' א).

והנה נחלקו הפוסקים, מה הדין בחלב במקום שבהמה טמאה אינה מצויה ואין חשש שמא יערב חלב טמא [או במקום שהחלב הטמא יקר ולא משתלם לנכרי לערבו] - האם **כשבטל הטעם בטל האיסור**, או שהאיסור הוא **גזירת חכמים,** כמו בגבינה, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה. לדעת הפרי חדש (שם ס"ק ו) "בעיר שלא נמצא שם חלב טמא, או שהיא יותר ביוקר מחלב טהור, מותר לקנות מהעכו"ם חלב שחלבו בלא ראיית ישראל כלל. וכן מצאתי המנהג פשוט פה אמסטרדם, **וכן נהגתי אני גם כן** זולת קצת יחידים הנזהרים בזה". ברם החתם סופר (או"ח סימן קז) חלק על הפרי חדש, ונקט להלכה שגם בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות ואין חשש שיערב בה חלב טמא, אסור לשתות חלב נכרי, וקבע כי לנוהגים איסור, יש בזה גם איסור **דאורייתא של נדר**: "כיון דיש דעה להחמיר, כבר קבלנו אבותינו עליהם כאותה דעה, ואסור עלינו בני אשכנז מדינא ואין לו התרה. **וקרוב בעיני נדר דאורייתא.** אף על פי שמכל מקום קיל ככל איסור דרבנן, היינו כך קיבלו הנדר שיהיה אסור עלינו כקולא איסור דרבנן, אבל לעבור על זה - **עובר על נדר דאורייתא**". וסיים החתם סופר: "מעתה חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו, אסורה עלינו אי דאורייתא אי דרבנן, כמבואר לעיל ופורץ גדר ישכנו נחש".

מתוך הדברים דלעיל, דנו הפוסקים האם מותר לשתות חלב נכרי **העומד תחת פיקוח ממשלתי** האוסר ערבוב חלב טמא, ובמידה ויעשו זאת יוטלו עליהם קנסות ואף רשיון העסק שלהם יופקע.

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

רבי משה פיינשטיין כתב באגרות משה (יו"ד ח"א סימן מז) "בדבר החלב של הקאמפאניעס [חברות] במדינתנו אשר יש פיקוח הממשלה, ואם יערבו חלב בהמה טמאה יענשו וגם יסגרו את העסק שלהם שלכן ודאי מירתתי מלערב **יש טעם גדול להתיר** אף בלא שיטת הפרי חדש, משום דהעיקר **דידיעה ברורה הוא כראיה ממש**" [והוכיח זאת מכמה סוגיות]. ומתוך כך הסיק: "הרוצה לסמוך ולהקל יש לו טעם גדול ורשאי, וכמו שמקילין בזה הרוב בני אדם שומרי תורה, וגם הרבה רבנים. וח"ו לומר שעושין שלא כדין. אבל מכל מקום **לבעלי נפש מן הראוי להחמיר** ואין בזה משום יוהרא. **וכך אני נוהג להחמיר לעצמי**, אבל מי שרוצה להקל הוא עושה כדינא ואין להחשיבו כמזלזל באיסורים". רבי משה חזר על דבריו בעוד כמה מתשובותיו (שם סימנים מח-מט).

ומכל מקום כתב האגרות משה (יו"ד ח"ב סימן לה) כי ראוי למנהלי הישיבות לקנות עבור בני הישיבה חלב ישראל בלבד אף אם המצב הכספי של הישיבה דחוק "שזהו מענין החינוך **שכדאי וראוי לבני תורה להחמיר** אף כשיש רק חשש איסור".

לעומת זאת, החלקת יעקב (יורה דעה סימן לד) ערך מערכה מול תשובתו של רבי משה, ולדעתו אין להקל בשתיית חלב עכו"ם הנמצא תחת פיקוח ממשלתי, כי לדעתו **ידיעה ברורה אינה נחשבת לראיה**. וכמו כן לא ברור ש"מירתת" מפני הממשלה מהווה היתר בדין חלב עכו"ם, וזאת בנוסף על כך שמבחינת המציאות לא ברור שהחברות חוששות כל כך מהפיקוח הממשלתי. וכתב בסיום תשובתו: "אם כן מי יהין לשקול בדעתו ולומר דאומדנא זו דמרתת הוי כידיעה ברורה, ומכל שכן כראיה ממש, **ולעקור על ידי זה גזירה דרבנן**, או אפשר גם דררא **דאורייתא** מטעם נדר כסברת החתם סופר. דאדרבה יש סברא לומר דהפירמות הגדולות הם לא מרתתי כל כך מדיני הממשלה, דבנקל יש להם התקשרויות להשתחרר". ומסקנתו: "על כן פשיטא דפשיטא, דחס ושלום לן להתיר ולזלזל בדרבנן להתגאל באיסור. וכן אנו נוהגין פה במדינת שווייץ, שהקהילות מפזרים ממון רב עבור כשרות החלב, וכן במדינת אנגליה ואנטוורפן, ומסתמא גם החרדים בארה"ב יודעים להיזהר בזה". [ובספר דרכי חיים (אות נ) הביא בשם האדמו"ר הדברי חיים מצאנז שאמר: "שלשה דברים קבלנו מחותני הרב הגאון מלייפניק, איש מפי איש עד משה רבינו, ואחד מהם הוא שחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו אין הטעם שמא יערבו בו חלב טמא, כי זה הטעם גילו החכמים רק לפני העולם. רק **שיש טעם כמוס** בדבר, שחלב שחלבו עכו"ם אסור"].

אבקת חלב נכרי

ב. בנדון אכילת או שתיית מוצרים שמעורבת בהם **אבקת** חלב נכרי, או אבקת "חלב סתם', רבים מהפוסקים מקילים משום שאבקת חלב לא נכללה בגזירה לאסור חלב נכרי.

סיכום הדעות בנושא זה, התפרסם בקובץ התורני בנתיב החלב (ח"ה עמ' 32) במאמר שנערך מתוך שיעורו של הראשון לציון, רבי יצחק יוסף: "אבקת חלב של נכרים שמערבים בשוקולד וכדומה עם הכשר מהרבנות, מעיקר הדין אין בזה איסור משום חלב עכו"ם, אחר שידוע שעושים אבקה זו מחלב פרות, ומותר לאכול שוקולד זה. אולם עם כל זה ראוי ונכון להחמיר בזה, וכך נוהגים החרדים לדבר ה' שאינם אוכלים מאבקת חלב עכו"ם, ותבוא עליהם ברכת טוב, וכן ראוי לנהוג, אך לקטנים יש להקל גם במיני מתיקה".

ובטעם היתר אכילת אבקת חלב מעיקר הדין, כתב: "דגזרת חכמים היתה על חלב שחלבו עכו"ם, אבל לא על תערובת של אבקה שכבר מעורבת במוצר שלפנינו, ופנים חדשות באו לכאן. ולגבי אבקה אין זה 'דבר שבמנין' אליבא דכו"ע [דהיינו אין זה גזירה שנאסרה ב'מנין', דהיינו על ידי 'מנין' רוב חברי בית הדין, שאז אין בית דין יכול להתיר גזירה זו אלא אם כן גדול מבית הדין שבו גזרו את הגזירה בחכמה ובמנין], ונשאר רק החשש כשלעצמו דאולי מעורב בו חלב טמא. וכדי להפיג חשש זה, די במה שהרבנות

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

תברר שמדובר באבקה הנעשית מחלב פרות בלבד על פי החוק האוסר לערב סוגי חלב עם חלב פרות, ויש עונשים כבדים על העובר על חוק זה, שהוא בבחינת אומן לא מרע אומנותיה.

גם בשו"ת זקן אהרן (ח"ב סימן מד) כתב שיש להתיר אבקת חלב אף לגדולים, משום דחשש דבר טמא לא שייך בבית חרושת גדול כזה, ובפרט שדבר טמא אינו מצוי בינינו. ומשום דבר שנאסר במנין נמי אין לאסור, דכיון שנעשה לאבקה פנים חדשות באו לכאן ואינו בכלל הגזירה, והביא דבריו בשערים המצויים בהלכה (ח"א סי' לח סע' יב).

ובשו"ת הר צבי (יו"ד סי' קג-קד) נשאל על דבר אבקת חלב תוצרת ארה"ב, והשיב בארוכה לצדד בכוחא דהיתרא, דאבקת חלב איננה בכלל הגזירה, לא בחלב ולא בגבינה, ולא נאסרה במנין. ולכן מכיון שתנאי הבית חרושת מפורסם שאבקה זו נעשית דוקא מחלב פרה ולא ממין אחר, זה מותר, ובפרט שיש עונש על המזייף. לכן אין מקום לאסור את המותר, ולעשות גזירות מעצמנו. ולכן יש לומר דבאבקת חלב כולי עלמא מודים דמותרת היא לאכילה.

גם בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סימן כה) בתשובה למרן אאמו"ר זיע"א [הגר"ע יוסף] העלה להקל בנידון שוקולד המעורב בו אבקת חלב, וכתב שיצא למחלבות המייצרות אבקת חלב עבור השוקולד [מחלבה אחת], והתברר ללא פקפוק וללא כל חשש כי הכל מיוצר מחלב פרות טהור ללא שום תוספת איזה שהיא, וקיים בשוויצריה איסור חמור מטעם הממשלה של תוספת איזו שהיא מחוץ לחלב לאבקת החלב".

> **לסיכום:** פוסקי הדור האחרון חלקו האם מותר או אסור לאכול או לשתות מוצרים שיש בהם 'חלב סתם', דהיינו חלב הנמצא תחת פיקוח ממשלתי. יש מחמירים לאסור, ויתכן שהם סבורים שיש בזה איסור מהתורה בגלל המנהג שהתפשט במשך השנים לאסור חלב נכרי, אשר דינו כנדר האסור מהתורה. אך יש מתירים המקילים מעיקר הדין, ונוקטים שהאיסור הוא בגדר 'חומרא' הראויה לבני תורה.
>
> ובענין 'אבקת חלב סתם', לדעת רוב הפוסקים יש להקל מעיקר הדין, אך יש המחמירים לא לאוכלה.

• • •

האיסור לסתור דברי אביו

ג. בסוגיית הגמרא במסכת קידושין (לא, ב) מבוארים דיני מורא ודיני כיבוד אביו ואמו: "תנו רבנן איזהו מורא ואיזהו כיבוד, מורא - לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, **ולא סותר את דבריו**, ולא מכריעו. כיבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא".

האיסור לסתור את דברי אביו מפורש ברמב"ם (הלכות ממרים פ"ו ה"א) ובשו"ע (יו"ד סימן רמ סעי' ב). ולא עוד אלא שפסק השו"ע (שם סע' יא) "ראה אביו שעבר על דברי תורה, **לא יאמר לו עברת על דברי תורה**, אלא יאמר לו, אבא כתוב בתורה כך וכך, כאילו הוא שואל ממנו ולא כמזהירו, והוא יבין בעצמו ולא יתבייש".

ומעתה, כאשר הבן אומר לילדיו כי סבם-אביו אינו מקפיד על דיני כשרות המזון, לכאורה הוא "סותר" את דברי אביו, הסומך על דעת המכשירים אכילת מוצרים שיש בהם חלב נכרי ואבקת חלב נכרי בזמן הזה.

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

סתירת דברי אביו בהלכה

ד. אולם מצד שני, יתכן כי מותר לבן לסתור את דברי אביו כשיש ביניהם ויכוח הלכתי, כפי שכתב הבאר שבע (סנהדרין קי, א) "וכבר פסק מהרא"י בתרומת הדשן (פסקים סימן רלח) **שמותר לתלמיד לחלוק על רבו** באיזה פסק או הוראה, **אם יש לו ראיות והוכחות** לדבריו שהדין עמו וכתב שכך היתה דרכה של תורה מימי התנאים: רבינו הקדוש חלק בכמה מקומות על אביו ורבו רבן שמעון בן גמליאל. באמוראים: רבא חולק בכמה מקומות על רבה שהיה רבו מובהק. בגאונים: הרא"ש חולק בכמה מקומות על מהר"ם שהיה רבו מובהק, עכ"ל. ואין דבריו צריכין חיזוק, שהרי כל הגמרא מלאה על כל גדותיה מזה שהתלמיד חולק על רבו בכל האופנים בין בפניו ובין שלא בפניו, בין שהוא לבד חולק על רבו בין שאחרים חולקים עם רבו בין בזקנותו בין בילדותו. וכן הטור אבן העזר **חלק על אביו ורבו** הרא"ש בסימן קמ"א, וכן בטור חושן משפט בסימן ע"ז ובסימן ר"מ. ואף על גב שכתב בסימן ק"ז על דברי הרא"ש אף על פי שנראה לחלק איני משיב על דבריו כו', וכן בסימן קע"ו כתב עליו ואלמלא שאין לי להכריע כו', כבר קרא עליו תגר הרב הגדול מהרש"ל (בביאורו לטור סימן קז ד"ה אינני), וכתב עליו וז"ל: תימה למה נושא לו פנים, הלא **רבינו הקדוש לא נשא פנים לעולם לאביו** ורבו רשב"ג, וכל מקום שידע לחלוק עליו חלק עליו".

לפי דברי הבאר שבע, בנדון דידן, הרי מדובר בשאלה **הלכתית,** האם מותר לאכול מוצרים שיש בהם 'חלב סתם' או לא, ואם כן רשאי הבן **לחלוק** על אביו **בהלכה.**

אמנם בשבט הלוי (ח"ב סימן קיא) הביא דברי הבאר שבע, וכתב: "אבל **כבר חלקו עליו כל הראשונים**, וכמו שכתב גם כן רש"י בקידושין (לא, ב ד"ה ולא מכריעו), ד**גם בדבר הלכה אסור**, וכן כתב מהרש"ל בים של שלמה שם, והא דמצינו הרבה מחלוקת אבות עם בנים בדבר הלכה, מכל מקום דרך **סתירה** ודרך **לשון הכרעה**, **אסור**".

ולפיכך בנדון דידן, הבן אינו רשאי לומר לילדיו "בדרך סתירה והכרעה" שאביו האוכל 'חלב סתם' אינו צודק, אלא הבן היה צריך לומר שהוא [הבן] נוהג להחמיר בזה.

• • •

חיוב כיבוד אב כאשר האב אומר לו לעבור עבירה

ה. עתה נבוא לדון במעשה שלפנינו בהלכות **כיבוד** אב ואם.

למרות החיוב "כבד את אביך ואת אמך", כאשר האב מורה לבנו לעבור עבירה, אין הבן מחוייב לשמוע לו, כמבואר במסכת בבא מציעא (לב, א) "תנו רבנן, מנין שאם אמר לו אביו היטמא, או שאמר לו אל תחזיר, **שלא ישמע לו**, שנאמר (ויקרא יט, ג) אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ אֲנִי ה' אֱלֹקֵיכֶם, **כולכם חייבים בכבודי**". ודנו הפוסקים עד היכן מגעת הלכה זו, האם רשאי הבן לא לשמוע בקול אביו דווקא כשהאב מבקש שהבן יעבור על איסור **תורה**, או גם אם מבקש שיעבור על איסור דרבנן, או אפילו כשהאב מבקש מהבן לעבור על מנהג או חומרא בעלמא.

ואכן הרמב"ם (ממרים פ"ו הי"ב) פסק שגם כשהאב מצוה על בנו לעבור על מצוה מדרבנן, אין הבן חייב לשמוע בקולו: "מי שאמר לו אביו לעבור על דברי תורה, בין שאמר לו לעבור על מצות לא תעשה או לבטל מצות עשה **אפילו של דבריהם**, הרי זה לא ישמע לו, שנאמר "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו" - כולכם חייבין בכבודי". וכן פסקו הטור (יו"ד סי' רמ סע' טו) והשלחן ערוך (שם) "אמר לו אביו לעבור על דברי תורה, בין מצות עשה בין מצות לא תעשה, ו**אפילו מצוה של דבריהם**, לא ישמע לו".

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

הנה כי מהגמרא הנ"ל נלמד כי דין "לא יסתור דברי אביו" לא נאמר רק במצוה דאורייתא אלא גם במצוה דרבנן. ובטעם הדבר כתב הבית יוסף: "ונראה שהטעם, משום דכיון דכל מילי דרבנן אסמכינהו אלאו דלא תסור (דברים יז, יא), הרי **הם בכלל דבר תורה**. אי נמי, דכיון דמ"אני ה' - כולכם חייבים בכבודי" ילפינן לה, **ומילי דרבנן ודאי הם כבודו של מקום**, אין לו לעבור עליהם בשביל כבוד אביו".

אולם עדיין לא נתברר מה הדין כאשר האב מבקש מהבן לעבור על מנהג או חומרא בעלמא.

אב שאמר לבנו שלא לקיים מנהג

ו. במסכת פסחים (נ, ב) מסופר על "בני ביישן" [בית שאן] שנהגו להחמיר שלא ללכת מצור לצידון בערב שבת, כדי לא להיבטל מצרכי השבת. וכאשר באו לפני רבי יוחנן ואמרו לו: "אבהתין אפשר להו [להמנע מהשוק, שעשירים היו, רש"י], אנן לא אפשר לן". השיב להם רבי יוחנן: "**כבר קיבלו אבותיכם עליהם**, שנאמר (משלי א, ח) שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ". ובמסכת חולין (קה, א) כאשר מר עוקבא אמר שאביו היה נזהר לאחר אכילת בשר, שלא לאכול מאכלי חלב עד למחרת בבוקר, ואילו הוא היה אוכל מאכלי חלב מיד לאחר סיום הסעודה הבשרית, אמרו לו [בתמיהה] "מקום שאבותיך ואבות אבותיך **נהגו בו איסור**, אתה תנהוג בו היתר".

הטעם שקבלת האבות מחייבת את הבנים, מבואר בדברי הרמב"ן בספר משפט החרם: "שכן הדין בכל קבלת הרבים שחלה עליהם ועל זרעם **כדאשכחן בקבלת התורה**. ועוד, שאפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה, אלא שנהגו כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה, **אף הבנים חייבים לנהוג באותו גדר**, כדאמרינן במסכת פסחים שנהגו בני בישן. והביאו הריב"ש (סימן שצט) להלכה. ומבואר שקבלת האבות מחייבת את הבנים, כי הבן יכול לקבל על עצמו לצאצאיו, כמו שהיה **במתן תורה**.

וכתב הרשב"א (ח"ג סימן רלו) "כל **מי שנוהג איסור בדבר המותר** בגדר, אפשר **שהוא חמור מן הנדר והשבועה**, שהנדרים והשבועות נשאלין עליהם ומתירין להם, ואילו מי שנוהג איסור בדברים המותרים כדי לעשות גדר בפני האיסור, **קיבלו על עצמו כאיסורין שאסרתן תורה** שאין להם היתר לעולם, ולפיכך אמרו דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור נשאל ואין מתירין לו". כלומר, כאשר נוהגים איסור בדברים המותרים, האיסור לעבור על המנהג יותר חמור מאיסור נדר ושבועה. וכן מבואר בדברי הפרי חדש (או"ח סי' תצו בקונטרס מנהגי איסור) שיסוד קבלת והתחייבות המנהג הוא משום קבלה של נדר ושבועה.

מאחר ונוכחנו לראות כמה גדול כוחו של מנהג, יובנו דברי הים של שלמה (קידושין פ"ק סימן סג) שכתב: "מצאתי כתוב, שאם האב מוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו, כי מקפיד עליו, מאחר שהוא חי, כבודו קודם. ולי נראה **שאין לשמוע לו**, שמאחר **שנהגו** מאבותינו הקדושים לומר קדיש יתום, והוא זכות ונחת רוח לשוכני עפר, כידוע ממעשה דרבי עקיבא, הוי כאילו אמר לו אביו **שלא יעשה דבר מדברי סופרים**. ובפרט שמצינו **שתיקנו** שמחוייב הבן לומר בתוך שנה הראשונה "הריני כפרת משכבו", כל שכן לומר קדיש".

ומפורש בדבריו שגם כשהאב מצוה על בנו לעבור על מנהג או תקנה, הרי זה כאילו אמר לו לעבור על דברי סופרים, ואין הבן חייב לשמוע בקולו.

ז. אלא שהחיד"א בברכי יוסף (יו"ד סימן רמ ס"ק ח) כתב על דברי הים של שלמה: "ולי ההדיוט יש לפקפק בזה אם אמירת קדיש נחשבת **כמצוה של דבריהם**, כיון שאינו אלא **מנהגא בעלמא**. ואף כי יסודתו בהררי קדש מדרשי רז"ל, יש לדון **שאינו** בסוג מצוה של דבריהם".

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

בביאור המחלוקת, האם דין האב האומר לבנו לעבור על מנהג כדין האומר לו לעבור על מצוה מדברי סופרים, יש לומר על פי מה שכתב הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כו אות ב) לתלות זאת בשני הטעמים שהביא הבית יוסף [לעיל **אות ה**] מדוע דין האב האומר לבנו לעבור על דברי סופרים כאומר לו לעבור על דברי תורה. לפי הטעם הראשון של הבית יוסף "דכל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, הרי **הם בכלל דבר תורה"** יש לומר "כשם שמצוות של דבריהם הוו בכלל לא תסור, ומהאי טעמא מברכינן עלייהו אשר קידשנו במצותיו וציונו, והיכן ציונו, דכתיב "לא תסור", **הכי נמי דברים שהונהגו ע"פ שלומי אמוני ישראל**, דשפיר **מברכינן "וציונו" על מנהגא**, וכמו שכתבו התוספות בברכות (יד, א ובסוכה מד, ב)". אבל לפי הטעם השני של הבית יוסף שלומדים את הדין מ"אני ה' - כולכם חייבים בכבודי", יש לומר שרק **"מילי דרבנן הם כבודו של מקום"**, ולא מנהגים.

להלכה נקט הגר"ע יוסף שגם במנהג, אין חיוב לשמוע בקול אביו המצוה עליו לא לקיימו: "בדבר שהוקבע מדורי דורות על פי דברי רבותינו ונתפשט בכל תפוצות ישראל, כגון אמירת הקדיש, **בודאי נחשב כמצוה של דבריהם**. ואם כן היה נ"ל **שלא ישמע לו לאביו בזה**".

ובשו"ת באר משה (ח"א סימן ס) כתב שהסיבה שאין לציית לאב המצוה לא לקיים מנהג, יסודה בדברי התוספות במנחות (כ, ב ד"ה נפסל) "מנהג אבותינו תורה היא", ומכאן המסקנא: "שאם האב מצוה לבנו דבר שהוא נגד מנהגי ישראל, דאין לו לציית, **דמנהג ישראל תורה - והתורה אינה נדחה בפני כיבוד אב ואם**".

על פי דבריו כתב בשו"ת דברי בניהו (ח"י יו"ד סימן סא) "אדם שנהג באיזה **חומרא של חסידות** שמקורה בש"ס ובפוסקים, ואביו מונע ממנו לעשות חומרא זו, **אין צריך לשמוע לו**. אמנם בחומרא **שאין לה מקור בש"ס**, בכה"ג **צריך לשמוע לאביו או לאמו**, ובפרט אם דבר זה גורם להם צער ודאגה כמו ששמע האר"י לציווי אמו שלא יטבול בימות החורף במקוה קר. והוא משו"ת ערוגת הבושם (או"ח סימן יט) שאף במנהג שלא נהגו בו הכל אלא שיש לו עיקר ושורש בתלמוד ובפוסקים, ג"כ אין צריך לשמוע לו ולבטלו, ולכן כתב דהזהיר בטבילת עזרא לא ישמע לאביו להקל בה, שהרי כמה פוסקים סוברים דלתפילה לא ביטלוה".

וכמו כן נראה לומר על פי מה שכתב החתם סופר (ח"א סימן קמה) בתוך דבריו "כמה גדול כח המנהג הזה שאומרים בקידוש יום טוב "העצרת הזה", וכן בתפילה, וקרוב לי לומר שהוא איסור דאורייתא בנדר שהודר ברבים ונתפשט בכל ישראל" - שהחיוב לשמור מנהגים יסודו באיסור נדרים מהתורה, וכמו שהובא לעיל מדבריו [**אות א**] שלנוהגים איסור בשתיית חלב נכרי, יש בזה גם איסור **דאורייתא של נדר**, וברור שהבן לא חייב לשמוע בקול אביו המצוה עליו לעבור על מנהג, אשר משמעות ציווי זה לעבור על איסור נדר מהתורה.

חיוב הבן להמשיך במנהג אביו - כאשר האב היקל והבן רוצה להחמיר

ח. אלא שבנדון דידן יש לברר לאידך גיסא, מאחר והבן חייב לנהוג במנהגי אביו, כמפורש לעיל [**אות ו**] שקבלת בני בישן חייבה את בניהם מדין "אל תטוש תורת אמך" - האם דין זה נאמר רק **לחומרא,** שהבן חייב להחמיר על עצמו במנהגים שקיבל האב להחמיר על עצמו, או גם **לקולא**, וכאשר האב נוהג להקל, האם זה מחייב גם את הבן להקל, או שהבן רשאי להחמיר על עצמו.

וכתב בשו"ת משנת יוסף (ח"ט סימן קפג) "עיקר חיוב החזקת מנהג האבות הוא כשהאבות **החמירו**, אבל במה שאבותינו נהגו **להקל**, כגון כאחד הפוסקים נגד רוב פוסקים, יש לנו ללמד זכות עליהם, אפילו אם אנו מחמירים. אכן, **אין אנו מחוייבים לנהוג אחריהם** אם המנהג ההוא **אינו מוסכם לכו"ע לכתחילה**". והביא מדברי השדי חמד (כללים, מערכת מ' כלל לז, ד"ה מנהג שנהגו האבות) שכתב "דאין

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

הבנים רשאים לשנות משום "אל תטוש תורת אמך", לא אמרינן הכי **אלא בחומרא וזהירות** כבני ביישן, אבל מנהג שתלוי במחלוקת הראשונים ויש לו מקור בהלכה כגון הנחת תפילין בחול המועד, אם אביו נהג כמנהג אשכנז להניחם, והבן נוהג כמנהג ספרד שלא להניחם, אין בכך כלום. והא (דיו"ד סימן ריד) דקבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם, הוא גם כן **בחומרות** שקיבלו עליהם".

• • •

כיבוד אב ואם בדברים שאין להם בזה הנאה

ט. הרמב"ן בחידושיו ליבמות (ו, א ד"ה מה להנך) כתב שאין חיוב כיבוד אב ואם בדברים שאין בהם הנאה ממשית, וזה לשונו: "אין **עיקר כבוד** אלא מה שאמרו בקידושין (לב, א) איזהו כבוד, מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו, ו**כל דבר שיש לו הנאה בו**, אבל אמר לו לעשות דבר **שאין לו הנאה של כלום**, **אין זה כבוד שאמרה תורה**". וכדבריו מבואר ברשב"א (שם ד"ה מה להנך).

וכן פסק הלכה למעשה בשו"ת מהר"י קולון (שורש קסז) שאם האב מוחה בבן שרוצה לישא אשה שחפץ בה הבן, אינו צריך לשמוע לאביו, כי "**במילתא דלא שייך בגוויה** כי הכא, פשיטא דאין כח לאב למחות בבן, לא משום כבוד ולא משום מורא, דלא שייך כבוד אלא כגון מאכילו משקהו מלבישו מנעילו. מורא, לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו, וכן כיוצא בזה, **דשייך לאב.** אבל במילתא דלא שייך האב בגווה, פשיטא דאין כח האב למחות ביד בנו". וכדבריו פסק הרמ"א (יו"ד סי' רמ סע' כה) "אם האב מוחה בבן לישא איזו אשה שיחפוץ בה הבן, אינו צריך לשמוע אל האב".

על פי דברי המהרי"ק והרמ"א דן בשו"ת משנת בנימין (זילברברג, סימן נב) האם בן המחמיר לא לגלח את זקנו, ואביו צוה עליו להתגלח, רשאי לא לשמוע בקול אביו, וזה לשונו: "נשאלתי מבחור אחד ירא וחרד מדקדק במצוות, שאיננו מקצץ זקנו במספריים, ואביו גער עליו כי במדינה זו שכמעט רובם ככולם היותר יראים גם כן מקצצים זקנם בדרך היתר, ובפרט שגם רבנים עושים כן, ובאם מגדל זקנו אזי לא יהיה במציאות שישיג זיווג, על כן **מצוה לבנו בתורת כיבוד אב** שמהיום והלאה לא יצדק הרבה ויקצץ את שערות זקנו במספריים. ועתה התמרמר מאד השואל, הגם שחושש לחומרא של חז"ל, אבל אם נוגע למצוה ירא שלא להכשל באיסור דאורייתא ח"ו, ושואל דעת חכמים דעת תורה, מה יהא בעסק זה". וכתב המשנת בנימין: "לפי המבואר בדברי מהרי"ק דאם אמר אביו לבנו שרצונו לקחת אשה ולאביו איננו ישר בעיניו, אין בזה מצות כיבוד אב ואם, **דרק בנוגע הענינים אל אביו שייך כיבוד לא במה שאינו נוגע אליו**, וכן ודאי בענין הנ"ל מה שייכות לאביו אם בנו ילך בזקנו ולא יקצץ את שערות זקנו, בודאי זאת בנקל יותר מעניני שידוכים. נמצא דאי אפשר לאב לצוות לבנו בתורת כיבוד אב שיגלח זקנו במספריים".

ואם כן בנדון דידן, אפילו אם היה האב מצוה את בנו להימנע מלהחמיר באכילת 'חלב סתם', לא היה צריך הבן לשמוע בקולו, היות ואין זה "**ענייני הנוגעים לאביו**" ואין בזה **הנאה ישירה** לאב. וכל שכן, כשהאב לא מצווה את בנו להקל, אלא שנוהג בזה לעצמו, והבן רוצה להחמיר.

ואמנם בשו"ת אגודת אזוב (יו"ד סימן טז) כתב שגם לדעת הרמב"ן והרשב"א הנ"ל, בדבר שאין לאב הנאה "מכל מקום **יש חיוב כיבוד מדרבנן".** אולם כבר תמה עליו בילקוט יוסף (כיבוד אב ואם פ"ט ס"א) שהרי הרמב"ן והרשב"א הביאו ראיה מהגמרא בקידושין "איזהו כיבוד מאכילו ומשקהו, ומשמע דוקא בדבר שיש לו הנאה. ודוחק לומר שהגמרא דיברה רק בדיני דאורייתא, ואכתי איכא חיובא מדרבנן, דהא אינהו איזהו כבוד קאמרי, **ומשמע בין מדאורייתא ובין מדרבנן.** וכיון דלא מוזכר שם דברים שאין לאב הנאה מהם, מוכח **דאפילו מדרבנן ליכא חיוב לשמוע לאביו בדברים שאין לאב הנאה מהם**".

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

עוד דן בילקוט יוסף שם, האם הבן חייב לציית לדברי אביו גם בדברים שאין הנאה ממשית לאב, מדין 'מורא'. והביא את דברי המקנה (קידושין לא, ב) שכתב: "נראה ד**כל דבר שמצוה לו אביו**, אף **בדבר שאין לאביו שום הנאה ממנו** שאינו בכלל כיבוד, אפילו הכי אם אין לבן שום הפסד ממנו, **זהו בכלל מורא** שאם לא ישמע לו **הוי כסותר את דבריו**". והוסיף: "גם הגאון הנצי"ב בספרו העמק שאלה (חו"מ סימן ו) כתב, דאם אינו שומע בקול אביו, גם בדברים שאין לאב הנאה ישירה מהם, עובר משום מורא אביו. וכן משמע ממה שכתבו בשו"ת חות יאיר (סימן ריד), ובשו"ת חיים שאל (סימן ה), וכן פסק בשו"ת תורה לשמה (סימן רפ). גם הגאון חזון איש (יו"ד סימן קמט) סובר, שאי קיום בקשת הורים הוי זה חוסר מורא מפניהם שהוא כסותר דבריהם".

אולם מאידך, הביא כי "הגר"ח הלר בהגהותיו לספר המצות (עמוד פח) האריך **להוכיח שאין בזה איסור כלל שלא לשמוע בקול אביו בדבר שין לו הנאה ישירה לאב, וליכא בזה משום מורא**. וכן כתב בספר מאה שערים (למהר"א קפשאלי, בן דורו של הבית יוסף, עמ' רעח) דלא חייבה התורה את הבן במצות כיבוד **ומורא** אלא בדברים הנוגעים בחיי אבותיו דוקא, ובכלכלתם, מאכיל ומשקה וכו', אבל בדבר שאינו נוגע לאבות בעצם חייהם וסיפוקם, י"ל שלא חייבה התורה את הבן לשמוע לאבותיו".

> **לסיכום:** ממוצא הדברים שנתבארו לעיל, עלה בידינו כי בן אינו צריך לשמוע בקול אביו המבקש ממנו לעבור על **מנהג** שהבן מחמיר על עצמו לא לשתות 'חלב סתם', כמבואר בדברי הפוסקים שההלכה "אמר לו אביו לעבור על דברי תורה, לא ישמע לו", נאמרה גם על מנהג.
>
> כמו כן, בנדון דידן לכאורה אין לאב [הסב] הנאה **גופנית** ממשית וישירה אם הבן ישמע בקולו ויאפשר לילדיו [נכדיו של הסב] לאכול מאכלים שיש בהם 'חלב סתם', הכשרים לדעתו של האב [הסב]. ולכן לדעת הרמב"ן, הרשב"א, מהרי"ק והרמ"א שבדברים שאין בהם הנאה ישירה לאב, אין הבן מצווה לשמוע בקולו, הבן לא עובר על מצות **כיבוד** אב, כשנוהג בחומרא לא לאכול 'חלב סתם' בניגוד לדעת אביו המיקל בזה.
>
> ואף שיש פוסקים שנקטו להלכה שגם בדברים שאין בהם הנאה ישירה לאב, חייב הבן לשמוע בקולו משום איסור **מורא** אביו, **שסותר את דבריו.** כבר נתבאר לעיל **שבדבר הלכה** מותר לבן לסתור דברי אביו.
>
> וגם לדעת האוסרים לבן לסתור דברי אביו בדבר הלכה, נראה שיש עצה לבן לא לומר לילדיו "בדרך סתירה והכרעה" שאביו האוכל 'חלב סתם' אינו צודק, אלא לומר כי הוא [הבן] נוהג להחמיר בזה.
>
> מכל זה היה נראה לכאורה, שהבן הנוהג להחמיר ב'חלב סתם', רשאי לאסור על ילדיו לאכול בחנויות 'דאנקן דונאטס', בניגוד לדעת אביו המיקל בזה.
>
> • • •
>
> ברם לאחר עיון נוסף, נראה שהבן אינו רשאי לאסור על ילדיו לאכול במסעדה שסבם-אביו נוהג לקחתם, ובוודאי שגם אסור לו למנוע מהם מלהתארח בבית אביו-סבם מחשש שיאכלו שם מאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות, מהנימוקים שיבוארו לקמן.

האיסור לבזות ולצער את אביו

י. *הרמב"ם כתב בהלכות ממרים (פ"ה הט"ו) "ולא על הכאה ולא על הקללה בלבד הקפידה תורה, אלא אף על **הבזיון**. שכל המבזה אביו או אמו, **אפילו בדברים ואפילו ברמיזה**, הרי זה ארור מפי הגבורה, שנאמר (דברים כז, טז) אָרוּר מַקֵּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ, והרי הוא אומר (משלי ל, יז) עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז*

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

לִיקָּהַת אֵם. ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות ולענוש כפי מה שיראו". דברי הרמב"ם נפסקו להלכה בשו"ע (יו"ד סי' רמא סע' ו).

על פי זה כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' נ) "נראה דהא דאיתא ביו"ד (סי' רמ סעיף כה; הובא לעיל **אות ח**) אם האב מוחה בבן לישא איזה אשה שיחפוץ בה, אין צריך הבן לשמוע אל האב, זה אינו אלא באופן שאין באשה שחפץ בה בזיון וצער לאב, אבל **ביש בזיון, אסור לישאנה**. וכל שכן שאסור לישא אשה שהיא **בזיון אב**, דגרע טובא, דקאי בארור מקלה אביו ואמו. ואפילו מחילת האב, דקיימא לן אב יכול למחול, מכל מקום **על בזיונו אי אפשר למחול**". ומבואר איפוא, שגם בדברים **שמעיקר הדין** אין **חיוב** משום מצות כבוד אב ואם, והבן אינו **חייב** לשמוע בקול הוריו, יש להיזהר בתכלית הזהירות שלא יגרם להם **בזיון** כתוצאה מכך שינהג בניגוד לרצונם ומצוותם.

וכתב בערוך השלחן (יו"ד סי' רמ סעיף ח): "הכבוד והמורא שני עניינים הם. כיבוד הוא ענייני המעשים בפועל, כמו להאכילו להשקותו וכיוצא בזה, כמו שיתבאר. והמורא הוא יראת המעלה, דמורא הוא בלב, ולכך כל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלקיך, והנביא אמר (ישעיה כט, יג) יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה בְּפִיו וּבִשְׂפָתָיו כִּבְּדוּנִי וְלִבּוֹ רִחַק מִמֶּנִּי וַתְּהִי יִרְאָתָם אֹתִי מְצֻוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה. כלומר, שאין היראה בלבם. **וכל דבר שיש בזה העדר הכבוד**, עובר על איש אמו ואביו **תיראו**, וכל שכן **שמבזה אותם בדברים**".

זאת ועוד, בשו"ת ערוגת הבושם (או"ח סימן יט) כתב, כי גם בדברים שאין בהם חיוב כיבוד אב ואם, כגון במה שאין להורים הנאה [שיטת המהרי"ק והרמ"א, לעיל **אות ח**], אסור לנהוג בניגוד לרצונם כאשר כתוצאה מכך **יצערם.** ולאור זאת פסק, שאם ציוה האב על בנו להימנע מטבילה במקוה מחשש לבריאות הבן "כיון **דאביו מצטער אם יעבור על רצונו,** אם כן ודאי הוי ליה דבר שנוגע לאביו, ואית ביה משום כיבוד דאורייתא. ואם כן אם ידעת **שאביך יצטער** על שאתה עובר גזירתו, **אתה מחוייב לשמוע לו** אפילו במידי שאינו נוגע לו בעולם".

והחיד"א (שיורי ברכה יו"ד סי' רמ ס"ק ח) הביא את דברי רב אחאי גאון בשאלתות (פרשת משפטים סימן סא) "האב שמחל על כבודו כבודו מחול, הני מילי כבודו, אבל הכאתו וקללתו לא", וכתב: "ועתה אמת אגיד שראיתי ספר פסקי דינים, שהביא משם השאלתות **דצערו** הכאתו וקללתו אינו מחול, והוסיף תיבת **צערו** על לשון השאלתות שבדפוס". ומבואר כי **האב שמחל על צערו, אין צערו מחול**.

וכמו כן, האב אינו יכול **למחול על בזיונו,** כפי שכתב הטורי אבן (מגילה כח, א ד"ה אל) בתוך דבריו: "הריב"ש (סימן רכ) בשם הראב"ד כתב, דאף על פי שאמרו (קדושין לב, א) הרב שמחל על כבודו כבודו מחול וכו', היינו מידי דלית ביה בזיון, אלא שבאותן דברים שחייב אדם לנהוג בו כבוד מחמת תורתו כגון לעמוד מפניו, וכיוצא בזה, בהנהו יכול למחול, אבל **על בזיונו אינו יכול למחול**. אדרבה, אסור לו למחול שהתורה מתבזית בכך. ודמי למאי דאמרינן התם האב שמחל על כבודו כבודו מחול, **דליכא למימר שיהא האב יכול למחול לבן לומר לו דברי חירופין וגידופין**".

מצות כיבוד אב - חובת הלב

יא. להשלמת היריעה בסוגיות שעסקנו בהם - כיבוד ומורא אביו, יש לזכור ולהשריש בלבנו את דברי ספר חרדים (מצות עשה פרק א) בגדר מצות כיבוד אב ואם: "כבד את אביך ואת אמך, מצינו **כבוד בלב**, דכתיב (תהלים טו, א-ד) מִזְמוֹר לְדָוִד ה' מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ וגו' נִבְזֶה בְּעֵינָיו נִמְאָס, היינו עיני השכל, שיחשוב האדם **בלבו** כי הוא נבזה ומאוס ונקלה, וסיפיה דקרא "וְאֶת יִרְאֵי ה' יְכַבֵּד, ואם הכבוד בדברים ובמעשה בלבד ולא בלב, הרי משווה אותם לו שהם נבזים ומאוסים בעיניו כמוהו, רק מכבד אותם בפה מפני שה' יתברך ציוה, אלא על כרחך הכי קאמר (שם) וְאֶת יִרְאֵי ה' יְכַבֵּד בעיניו, שידמה **בלבו** שהם

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

גדולים ונכבדי ארץ שזהו עיקר כבודם, ומתוך כך ודאי יכבדם בדיבור ובמעשה. ועל **המבזה אביו או אמו בלבו** או בדברים או במעשה, שסותר דבריהם, או יושב במקום המיוחד להם וכיוצא בזה, נאמר (דברים כז, טז) אָרוּר מַקֶּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ, ופירשו שאינו לשון קללה אלא לשון בזיון. **ואשכחן בזיון בלב**, דכתיב (שמואל ב ו, טז-כב) וַתִּבֶז לוֹ **בְּלִבָּהּ** וגו', ונְקַלֹּתִי עוֹד מִזֹּאת וְהָיִיתִי שָׁפָל בְּעֵינָי. וכתיב (בראשית טז, ד) וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ, ועל זה אמר שלמה (משלי ל, יז) עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקֲהַת אֵם יִקְּרוּהָ עׇרְבֵי נַחַל וְיֹאכְלוּהָ בְּנֵי נָשֶׁר. ומעשה היה בימינו באיש שהיה זן את אמו, רק שהיתה קלה ובזויה בעיניו לפי שנישאת לאיש אחר אחרי מות אביו. והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג והושלך לים, וחיפשו היהודים לקברו ומצאוהו על שפת הים, ועין אחת מנוקרת שנקרוה העורבים הרי לך בכבוד האב, ענף מצוה".

ומכאן למדנו כי אפילו אם מכבדים את ההורים **במעשים** לפי כל כללי ההלכה, אבל **בלב לא רוחשים להם כבוד,** עדיין לא מקיימים את המצוה כהלכתה. ואף נכלל רחמנא ליצלן ב"אָרוּר מַקֶּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ". כי כיבוד הורים שציותה עליו התורה, הוא לא רק בדברים ובמעשה, אלא גם **בלב** "שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ - שזהו עיקר כיבודם".

רבי אביגדור הלוי נבנצל, רבה של העיר העתיקה בירושלים, הביא בשיחתו (פרשת יתרו תשע"ז) את דברי ספר החרדים, ותמה: "איך יתכן לחייב כל אדם לכבד את אביו ואת אמו כאילו הם "גדולים ונכבדי ארץ", הרי רוב האבות והאמהות הם יהודים פשוטים" וביאר בשם רבי חיים שמואלביץ, ראש ישיבת מיר: "**לכל יהודי יש סגולה מיוחדת**, שבה הוא עולה על כל אדם אחר, ובסגולה זו הוא גדול הדור. אמנם יהודים אחרים לא חייבים משום כך לכבדו כגדול הדור, אבל לגבי בנו יש לזה נפקא מינה הלכתית, הוא חייב לשים לב לנקודה היחודית שבה אביו ואמו הם גדולי הדור, ומכוחה - לכבד אותם כ"גדולים ונכבדי ארץ", ולא סתם כגזירת הכתוב".

מדברים אלו למדנו את גודל החיוב לכבד את ההורים, ואם החיוב הוא לא רק במעשה אלא בלב, על אחת כמה וכמה, שצריך להימנע מכל פעולה שיש בה פגיעה וזלזול בהורים, וכבנדון דידן, שהבן אומר לילדיו שאין לנהוג כפי שנוהג סבם-אביו המיקל בענייני כשרות המזון, או שהוא רוצה למנוע מהם מלהתארח בבית סבם-אביו.

ומכאן המסקנה: אמנם הבן אינו חייב מעיקר הדין לנהוג כאביו המיקל באכילת 'חלב סתם' או 'אבקת חלב סתם', וזכותו להחמיר לעצמו ולחנך את ילדיו להחמיר ולא לאכול מוצרים מסוג זה. ומותר לבן להחמיר **בניגוד** לדעת אביו, כי אין **בדברי הלכה** איסור "לא יסתור דברי אביו". אבל מסתבר שאם יאמר הבן לילדיו שאין לנהוג כפי שנוהג סבם-אביו המיקל בענייני כשרות המזון, ועל אחת כמה וכמה, כאשר ימנע מהם מלהתארח בבית אביו-סבם מחשש שיאכלו שם מאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות - ודאי יגרום הבן להוריו **צער** ויתכן שגם **בזיון**, שאינם ברי מחילה.

• • •

ענף ב

חיוב נכד בכבוד סבו

בענף א' נתבאר כיצד **בן** צריך לנהוג כאשר הוא מחמיר בניגוד לדעת אביו המיקל.

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

עתה נבאר כיצד **הנכדים** צריכים לנהוג כאשר ידוע להם שאביהם מחמיר והסב מיקל, והסב מציע להם מיני מזון שבדרך כלל לא אוכלים בביתם - האם מותר להם לאכול ממאכלים אלו כדי שלא לפגוע בכבוד סבם.

לשם כך יש לברר האם בכלל יש חיוב על הנכד לכבד את זקנו.

כבוד זקנו

יב. על הפסוק (בראשית מו, א) "וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֹא בְּאֵרָה שָׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק", הביא רש"י את דברי המדרש (בראשית רבה ויגש פרק צד) "חייב אדם בכבוד אביו **יותר** מכבוד זקנו", ומבואר, שיש חיוב לכבד את זקנו, אלא שהחיוב בכבוד אביו גדול יותר מהחיוב בכבוד זקנו [לחז"ל הוקשה מדוע נאמר בכתוב "לֵאלֹהֵי אָבִיו **יִצְחָק**" ולא "אלהי **אברהם**", ומשום כך הוכיחו כן, ובדברי המדרש נאמרו ישובים נוספים לקושי זה].

ובמסכת קידושין (ל, א) נאמר שיש חיוב ללמד את בן בנו תורה, כלשון הכתוב (דברים ד, ט) "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ **וְלִבְנֵי בָנֶיךָ**", וכתב התורה תמימה (בראשית שם) "אם כן הסברא נוטה דכמו דעל אבי האב נטל חומר האב לענין חינוך, **כך צריך להיות מוטל על בן הבן חומר הבן לאב לענין כבוד**".

עוד מצינו במסכת יבמות (סב, ב) לענין קיום מצות פרו ורבו ש"בני בנים הרי הם כבנים", והיינו שאם נפטרו לאדם ילדיו אך יש לו נכדים, קיים מצות פרו ורבו. ולכאורה גם מכאן ראיה ש**נכד מחוייב בכבוד זקנו** שהרי בני "בנים הרי הם כבנים". וכן פסק הרמב"ם (אישות פרק טו ה"ה), אלא שכתב שזה דוקא "כשהיו שני הבנים זכר ונקבה".

ומכל זה היה נראה לכאורה, שיש חיוב לנכד לנהוג בכבוד זקנו.

אלא שבשו"ת מהרי"ק (שורש מד) כתב "שבן הבן **אינו חייב בכבוד זקנו**, שהרי לא מצינו בשום מקום שיתחייב אלא בכבוד האב והאם ואשת האב בחייו ובעל אמו בחייה ואחיו הגדול, ומוכח להו מקראי כדאמרינן בכתובות. אבל בן הבן בכבוד הזקן, זה **לא מצינו בשום מקום**". רצונו לומר, מאחר ויש **לימוד מפסוקים** שיש חיוב בכבוד אשת האב בחייו, ובעל אמו בחייה, ואחיו הגדול [וכפי שנפסק בשו"ע יו"ד סימן רמ סע' כא-כב, ובט"ז שם ס"ק יח], ואילו לענין **כבוד זקנו** לא מצאנו לימוד - הרי שאין כל מקור לחייב את הנכד בכבוד זקניו. ואת דברי הגמרא ביבמות ש"בני בנים הרי הם כבנים" פירש המהרי"ק לענין קיום מצות פרו ורבו, אולם חיוב כבוד, אין לדעת המהרי"ק, בזקנו. ומתוך כך פסק שאין לנכד זכות באמירת קדיש על זקנו יותר מאדם אחר.

יג. להלכה כתב הרמב"ם (ממרים פ"ה ה"ג) "המקלל את **אבי אביו** ואבי אמו הרי זה כמקלל אחד משאר הקהל", וכתב הכסף משנה, שלמד כן מהסוגיא במכות. ובשו"ת תשובה מאהבה (סימן קעח) כתב שמוכח מזה כי דעת הרמב"ם כהמהרי"ק, שאין חיוב בכבוד זקנו.

מרן השו"ע לא הביא להלכה את דברי המהרי"ק, אבל הרמ"א (יו"ד סי' רמ סעיף כד) הביאו: "יש אומרים **דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו**", אך כתב על דבריו: "ואינו נראה לי, אלא **דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו**". ותמה הרמ"א על המהרי"ק שנעלמו ממנו דברי המדרש "חייב אדם בכבוד אביו **יותר** מכבוד זקנו", שמשמעותם שיש חיוב לכבד את זקנו [ובט"ז (ס"ק כ) כתב לתמוה על מהרי"ק "דנעלם ממנו פירוש רש"י בחומש". והעיר הש"ך בנקודות הכסף על דברי הט"ז: "כן פרש"י וכו', והוא מדרש". וכוונתו להקשות על הט"ז, מדוע תמה הט"ז על המהרי"ק מדברי רש"י שמקורם בדברי חז"ל במדרש ולא הקשה מדברי המדרש אלא מדברי רש"י. ותירץ הש"ך כי "הוא רגיל יותר ממדרש". כלומר, מאחר

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

וכתבו קצת פוסקים כי לימוד פירוש רש"י בזמנינו הוא במקום תרגום לענין החיוב לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום, יותר פלא על המהרי"ק שנעלמו ממנו דברי רש"י הידוע לכל, מאשר נעלמו ממנו דברי המדרש].

נמצא כי לשיטת מהרי"ק, אין הנכדים מחוייבים כלל בכבוד זקנם, אך לדעת הרמ"א יש לנכדים חיוב בכבוד זקנם, אלא שיש יותר חיוב לכבד את אביהם. ומכל מקום לא נתבאר בדברי הרמ"א מה בדיוק כולל החיוב בכבוד זקנו.

כבוד אביו וכבוד זקנו - מה קודם

יד. כמו כן לא נתבאר מה הדין כיצד על הנכד לנהוג כאשר יש "התנגשות" בין רצון אביו לרצון הסב.

מחד גיסא נראה לדייק מדברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו **יותר** מכבוד אבי אביו", שצריך למלא אחר רצון אביו ולא אחר רצון סבו, כי החיוב בכבוד אביו **גדול יותר** מהחיוב בכבוד זקנו.

אולם מאידך גיסא, במסכת קידושין (לא, א) הסתפקו מה הדין כאשר "אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים, איזה מהם קודם", ואמר רבי אליעזר "הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, **שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך**". כלומר, מכיון שהאמא מחוייבת בכבוד האבא, כבוד האבא קודם לכבוד האמא. ולפי זה יש לומר כי במקרה שיש "התנגשות" בין רצון אביו לרצון הסב, צריך לשמוע בקול הסב, שהרי גם אביו מחוייב בכבוד אביו [הסב].

סברא זו מצאתי בשו"ת שם אריה (סימן א) שהסתפק בשאלה "אם אביו אומר לו לעשות איזה דבר, ואבי אביו מצוה שלא לעשות, אם מחוייב לשמוע בזה לאביו לקיים מצות כיבוד, דהרי אביו גם הוא מצווה לשמוע בקול אביו משום מצות כיבוד, ואביו הרי מצוה לו שלא לעשות ומחוייב לשמוע", ועל פי דברי הגמרא בקידושין, כתב לצדד שמחויב לשמוע בקול הסב, כי גם האב מחוייב בכבודו.

ונראה לענ"ד לחדש ולומר כי דברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו **יותר** מכבוד אבי אביו", נאמרו רק כאשר יש שאלה של קדימויות **בזמן,** ובזה כאשר הנכד מסתפק האם **קודם** יכבד את אביו **ואחר כך** את סבו, או **שיקדים** לכבד את סבו ואחר כך את האב - עליו להקדים ולכבד את אביו משום ש"חייב בכבוד אביו **יותר** מכבוד אבי אביו". אבל כאשר קיימת **התנגשות** בין הרצונות של האב ושל הסב - כמו בנדון דידן שהסב רוצה להאכיל את נכדיו ב'חלב סתם' בניגוד לרצון בנו - לא נאמרו דברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו **יותר** מכבוד אבי אביו", אלא צריך לנהוג על פי דברי הגמרא בקידושין שהנכד ישמע בקול הסב, שהרי גם אביו מחוייב בכבוד אביו [הסב].

אמנם מצאתי כי רבי שלמה אייגר (על גליון שו"ע יו"ד סי' רמ סע כד) הוכיח מדברי הגמרא במסכת מכות (יב, א) כשיטת המהרי"ק, שאין אדם חייב בכבוד סבו, מהדין המבואר שם, שאם אדם רצח את בנו, אין בניו האחרים, אחי הנרצח, רשאים להרוג את אביהם ולגאול את דם אחיהם הנרצח, משום שהם חייבים בכבוד אביהם. ואילו בן הנרצח, הנכד, רשאי לגאול את דם אביו, ולהרוג את סבו הרוצח. ומוכח איפוא, שלעומת הבן אשר חייב בכבוד אביו, אין הנכד חייב בכבוד הסב. ונדון זה הוא כאשר יש "התנגשות" בין כבוד האב והסב, ומתבאר בדעת רבי שלמה אייגר, שהבן חייב בכבוד אביו ולא בכבוד הסב.

בשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סימן קעא) דחה את הראיה מהגמרא, כי לדעתו כאשר גואל הדם הוא **בנו** של הנרצח, חובה עליו להרוג את הרוצח גם משום כבוד **אביו** הנרצח, ואין הוא דומה לגואל את דם **קרובו** שאינו אביו, שהורג את הרוצח משום ציווי התורה בלבד. ואם כן מאחר שאדם חייב בכבוד אביו יותר מאשר בכבוד סבו, עליו להעדיף את כבוד אביו ולהרוג את סבו. אולם כאשר כבוד אביו אינו מתנגד

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

לכבוד סבו, הרי הוא חייב להעניק לסבו כבוד זהה לזה של אביו. וגם מדבריו משמע, שכאשר יש "התנגשות" בין כבוד האב והסב, הבן חייב בכבוד אביו ולא בכבוד הסב.

אולם צ"ע האם נדון זה נחשב "התנגשות" בדיני **כבוד** אביו והסבא, או שהתנגשות זו היא רק בגלל דיני **גואל הדם**. וכמו כן יתכן שבנדון גואל הדם אין "התנגשות בפועל" - **במעשה**, כמו במקרה שלפנינו, שהסב אומר לאכול והאב אינו מסכים, כי בנדון גואל הדם אין ענין של אמירה הפוכה אלא רק ענין של **כבוד**, וצ"ע.

• • •

אורח שהגישו לו מאכלים שבדרך כלל הוא מחמיר ולא אוכלם

טו. ונראה כי לילדים אין איסור לאכול בבית אביו-סבם, מאכלים שבביתם מקפידים שלא לאוכלם, מסיבה נוספת.

בשו"ת שבט הקהתי (ח"ו יו"ד סי' רפח) נשאל "אם בעל הבית מחמיר לא לאכול איזה מאכל מחמת חומרא, ובא אצלו אורח ונתן בעל הבית לאורח לאכול מאותו מאכל, אי שרי להבעל הבית לאכול מאותו מאכל משום כבוד האורח שלא יתבייש לאכול לבד". והשיב: "עיין במגן אברהם (או"ח סימן תקטו ס"ק ו) דאיתא שם לגבי דבר שהובא מחוץ לתחום, דמותר **לכבוד האורחים**, וכתב המגן אברהם ד**אף הוא בעצמו מותר לאכול** עמהם, דאין זה כבודם שלא יאכל עמהם. וכן פסקו האחרונים בשו"ע הרב (שם ס"א) ובמשנ"ב (ס"ק יב)". ומבואר כי "**כבוד האורח**" הוא סיבה להתיר אכילת מאכל שבדרך כלל בעל הבית אינו אוכל.

ובקובץ התורני צהר (ח"ב עמ' סח) הובאו דברי רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור, שנשאל: "אם ההורים שומרים כשרות אך במדרגה נמוכה, למשל אין משתמשים בבשר "גלאט", והבן שחזר מהישיבה ודר בביתם רוצה להזהר בכשרות במדרגה יותר גבוהה. האם מותר לו להיכנס למחלוקת אתם כדי לשדלם לשנות את מצב הכשרות בבית". והשיב: "הדין פשוט שאם הם קונים הבשר אצל קצב ישר, וגם שאר הדברים הם בהכשר טוב, אף שאינו גלאט ממש, בודאי לא יכנס עמהם למחלוקת. ויותר מזה אמרו דאפילו לעבור על איסור דרבנן של "פת פלטר" מותר משום "איבה" כדברי הרמ"א (יו"ד סי' קיב סע' טו) וז"ל: יש אומרים דמי שנזהר מפת של עכו"ם ואוכל עם אחרים שאינם נזהרים, **מותר לאכול עמהם משום איבה וקטטה**, הואיל ואם לא יאכל עמהם פת שהוא עיקר הסעודה, התירו לו משום איבה. ועיין שם בסעיף יג: מי שאינו נזהר מפת של עובד כוכבים, שהיסב אצל בעל הבית הנזהר מפת של עובד כוכבים, ועל השלחן פת ישראל ופת של עובד כוכבים היפה משל ישראל, יבצע בעל הבית מן היפה ומותר בכל אותה סעודה בפת של עובד כוכבים. ועיין בש"ך (ס"ק כא) שהביא דבריו שהוא משום **איבה**. וכל שכן כאן בנידון דידן שהוא רק **לשבח ההכשר**, בודאי **אין להתווכח ולהכנס למחלוקת**".

ומדברים אלו נוכל לומר גם בנדון דידן, כאשר הנכדים מתארחים אצל סב המציע לנכדיו אוכל הכשר מעיקר הדין, אלא שבנו מחמיר שהוא וילדיו לא אוכלים מסוג זה, מותר לנכדים לאכול את האוכל שמציע להם הסב משום **כבודו וכדי לא לעורר מחלוקת**.

והנה בספר בינה ודעת (פרק יד סעיף יד) כתב: "אין הבן צריך לשמוע להוריו במקרה של חשש ונזק רוחני, כגון, להשתתף בליל הסדר אצל הוריו שיזלזלו בקיום כל הדינים כהלכתם, או בקדושת החג. כך יש לנהוג גם באשר **לביקור אצל הוריו** והדבר עלול **לגרום נזק לילדיו**, כגון שמיעת דיבורי קלות ראש, ראיית מראות אסורים של חוסר צניעות או חילול שבת, וקל וחומר כאשר לא ניתן יהיה לשמור על **כל הלכות כשרות**. ההכרעה בכל מקרה האם להגדירו כ"נזק" שאין צריך להפסיד עבור כבודם, נתונה בידי

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

תלמיד חכם המכירו". בדבריו אלו סתם המחבר והורה לאב שלא להביא את בניו לביקור אצל הוריו, בכל מקרה של חשש לנזק "רוחני" וכן בשאלה הנוגעת ל"הלכות כשרות", ולא כתב אם מדובר בחשש שהנכדים יעברו על איסור דאורייתא או איסור דרבנן, או גם בחשש שלא ינהגו כפי "חומרא" הנהוגה בביתם.

ברם לאור המבואר לעיל: מסתבר שאין כן פני הדברים, כאשר בבית הסב לא מחמירים בהידורי כשרות הנהוגים בבית הנכדים. במקרה זה, מותר לנכדים לאכול את האוכל שסבם מגיש להם, ואין לאביהם למנוע מהם זאת.